

ks. Grzegorz Bachanek

KSIĄDZ PROFESOR JOSEPH RATZINGER NA SOBORZE WATYKAŃSKIM II

Wprowadzenie

11 października 1962 r. w chwili rozpoczęcia obrad Soboru Watykańskiego II Joseph Ratzinger jest młodym, niezbyt jeszcze znanym przynajmniej poza Niemcami, trzydziestopięcioletnim profesorem teologii fundamentalnej uniwersytetu w Bonn. Swoją pracę doktorską poświęca eklezjologii św. Augustyna, a habilitację teologii historii św. Bonawentury. Jego badania dotyczą przede wszystkim teologii dogmatycznej, a szczególnie eklezjologii. Podejmuje problemy rozumienia Kościoła jako Ludu Bożego, objawienia, chrześcijańskiego braterstwa, prymatu papieża, urzędu biskupiego, laicyzacji, odkrywa eucharystyczne rozumienie Kościoła¹.

Okres Soboru Watykańskiego II stanowi dla niego ważny etap uczenia się, dojrzewania, poznawania problemów Kościoła Powszechnego. Nie będąc biskupem nie należy oczywiście do ojców soborowych. Pracuje przede wszystkim w ciszy, na drugim planie, jako doradca kardynała Josepha Fringsa i oficjalny teolog soborowy. Tym niemniej swoją pracą w znaczący sposób przyczynia się do dzieła Soboru. W wydarzenie Soboru Watykańskiego II wnosi Joseph Ratzinger bogactwo wcześniejszych publikacji, wysiłek podejmowany w komisjach soborowych, wystąpienia wobec niemieckich biskupów, przygotowywanie wystąpień arcybiskupa Kolonii,

¹ Szerzej na temat Josepha Ratzingera i jego eklezjologii: Por. G. Bachanek, *Josepha Ratzingera nauka o Kościele*, Warszawa 2005.

komentarze wyjaśniające dziennikarzom trudną problematykę teologicznych zagadnień. Liczne teksty, które wówczas tworzy, zostały opublikowane, niekiedy po raz pierwszy, w pierwszej części siódmego tomu „Dzieł zebranych”².

1. Kardynał Joseph Frings i jego znaczenie w Kościele niemieckim oraz powszechnym

Aby zrozumieć rolę Josepha Ratzingera w wydarzeniu Soboru Watykańskiego II trzeba przypomnieć postać arcybiskupa Kolonii kardynał Josepha Fringsa, dzięki któremu przyszły papież stał się uczestnikiem Soboru.

Joseph Richard Frings urodził się 6 lutego 1897 r. w mieście Neuss i tam został ochrzczony. Jego rodzicami byli Heinrich i Maria. Pochodził z rodziny fabrykantów. Studiował na uniwersytecie w Innsbrucku, Bonn i Fryburgu. Święcenia kapłańskie otrzymał w Kolonii w 1910 r. Doktorat z teologii uzyskał w 1916 r. we Fryburgu na podstawie pracy egzegetycznej dotyczącej idei mesjańskiej w ewangeliach.

Po latach pracy duszpasterskiej został w 1937 r. rektorem arcybiskupiego seminarium duchownego w Bensbergu. Urząd ten sprawował przez pięć lat aż do chwili, gdy Pius XII mianował go w 1942 r. arcybiskupem Kolonii. W 1946 r. został kreowany kardynałem. W latach 1945-1965 pełnił funkcję przewodniczącego niemieckiej konferencji biskupów ze stolicą w Fuldzie. Kierował diecezją w trudnych latach wojny i w czasie powojennej odbudowy zniszczonego arcybiskupstwa.

Jego wpływ dotyczył nie tylko arcybiskupstwa Kolonii i Niemiec. Czuł się odpowiedzialny za działalność misyjną, za wspieranie papieża w głoszeniu Ewangelii na całym świecie. Z tego względu nawiązał partnerskie kontakty arcybiskupstwa z biskupstwem misyjnym w Tokio oraz z arcybiskupstwem Fortaleza w Brazylii. A przede wszystkim założył dwa niezwykle ważne dzieła pomocy. W 1958 r. powstało *Misereor* walczące z głodem i chorobami w świecie a w 1961 r. *Adveniat* służące pomocą Ameryce Łacińskiej. Kardynał

² Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012. W odniesieniu do odkrycia roli profesora Josepha Ratzingera na Soborze Watykańskim II godna uwagi jest praca: J. Wicks, *Six texts by Joseph Ratzinger as peritus before and during Vatican Council II*, „Gregorianum” 89 (2008), s. 233-311.

złożył urząd arcybiskupa Kolonii i przeszedł na emeryturę w 1969 r. W ostatnich latach życia był całkowicie niewidomy. Zmarł 17 grudnia 1978 r.³

II. Dwa wykłady o teologii soboru – początek współpracy z kardynałem Josephem Fringsem

Na początku 1961 r. Joseph Ratzinger wygłosił – na zaproszenie Akademii Katolickiej – wykład w Bensberg dotyczący teologii soboru⁴. W oparciu o ten wykład autor opublikował artykuł w trzech wersjach, z których najnowsza pochodzi z 1969 r. Głównym przesłaniem wszystkich wersji jest polemika z tezą Hansa Künga, dla którego *concilium* stanowi synonim *eklesia*. Zrównanie soboru z Kościołem uważa Joseph Ratzinger za historycznie i teologicznie nieuzasadnione. Sobór jest raczej instrumentem praktycznego kierowania Kościołem⁵.

Joseph Ratzinger ukazuje potrzebę soboru. Nieomyślność papieska nie jest rzeczywistością istniejącą w izolacji ale częścią większej rzeczywistości, w której także sobór ma swoje miejsce. Jest on demonstracją katolickiej jedności⁶. Przede wszystkim istnieje zasadnicza nieomyślność Kościoła, który jest pośrednictwem żyjącej obecności Słowa Bożego w świecie. Chociaż mogą istnieć błędy w szczegółach, zaciemnienia, jednostronności, ale nie odnoszą się one do tego, co zasadnicze, centralne. Nieomyślność Kościoła jako całości urzeczywistnia się na różne sposoby. Istnieje nieomyślność wiernych Kościoła Powszech-

³ Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, Mainz 1996, s. 155-158. Szersze informacje biograficzne na temat tej wielkiej postaci Kościoła niemieckiego można znaleźć np. w: *Kardinal Frings. Leben und Werk*, red. D. Froitzheim, Köln 1980. Warte uwagi są świadectwa samego Josepha Ratzingera: *Stimme des Vertrauens. Kardinal Josef Frings auf dem Zweiten Vatikanum w: Ortskirche im Dienst der Weltkirche. FG für die Kölner Kardinäle Erzbischof Joseph Höffner und Alt-Erzbischof Josef Frings*, red. N. Trippen, W. Mogge, Köln 1976, s. 183-190; *Buchstabe und Geist des Zweiten Vatikanums in den Konzilsreden von Kardinal Frings*, „IKaZ Communio” (De) 16 (1987), s. 251-265.

⁴ Por. G. Ratzinger, *Mój brat papież*. Spisał Michael Hesemann, Kraków 2012, s. 225.

⁵ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Zweiter Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/2*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1203n.

⁶ Por. *Zur Theologie des Konzils*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 92n. Pierwsza publikacja wspomnianego artykułu ukazała się w: „*Militärseelsorge*” 4 (1961/62), s. 8-23.

nego, dzięki której Kościół Powszechny nie może jako całość popaść w błąd. Autor zdaje się wiązać sobór z rzeczywistością całego Kościoła Powszechnego⁷.

Sobór jest zgromadzeniem biskupów reprezentujących Kościół, zmierzających do rozpoznania Tradycji wiary. Zadaniem soboru nie jest refleksja nad dowolnymi pytaniami ale wierne świadectwo dotyczące wiary i porządku kościelnego wynikającego z wiary. Autor ukazuje różnice w rozumieniu soboru między Wschodem a Zachodem. Zwraca uwagę na związek soborów z jednością Kościoła. Są one etapami oczyszczania i jednoczenia Kościoła, chociaż często stawały się także etapami podziałów. Wskazuje na różnicę między soborem a Eucharystią. Sobór służy jedności ale nie realizuje jej na tym samym poziomie jak Eucharystia⁸.

Gdy chodzi o związek między soborem a papieżem, to wypowiedzi soboru bez zgody papieża nie są wiążące. Kolegium biskupów bez Biskupa Rzymu nie jest kompletne. To wewnętrzne ograniczenie kolegium wskazuje na znaczenie urzędu piotrowego. Z drugiej jednak strony, chociaż definitywne wypowiedzi papieża w kwestiach wiary są możliwe bez soboru, to słowo papieża swój sens i prawowitość czerpie stąd, że jest wyrazem wiary Kościoła Powszechnego. Autor podkreśla wewnętrzne przyporządkowanie zasady kolegalnej i monarchicznej w Kościele. Sobór nie jest parlamentem, a biskupi członkami parlamentu. Reprezentują oni nie lud ale Chrystusa, od którego otrzymali misję i święcenia. Także papież nie jest rzecznikiem biskupów ani absolutnym monarchą ale bezpośrednio odpowiedzialnym przed Panem, by umacniać jedność Chrystusowego słowa i dzieła⁹.

Kościół jest porządkiem służby, w którym świadectwo pełni i jedności przy wszystkich napięciach powinno wzrastać¹⁰. Widzimy w rozważaniach autora głębokie ukazanie związku soboru ze Słowem Bożym, z Kościołem Powszechnym, z Kościołami partykularnymi, z biskupami, z papieżem. Joseph Ratzinger ukazuje specyfikę rzeczywistości Kościoła, który zasadniczo różni się od świeckich struktur władzy.

Po wspomnianym wykładzie o teologii soboru w Bensberg odbyło się spotkanie i długa rozmowa Josepha Ratzingera z kardynałem Josephem

⁷ Por. *Zur Theologie des Konzils*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 93-97.

⁸ Por. *ibidem*, s. 97-111.

⁹ Por. *ibidem*, s. 117-119.

¹⁰ Por. *ibidem*, s. 120.

Fringsem. Kardynał Joseph Frings zwrócił uwagę na umiejętności Josepha Ratzingera dzięki swojemu sekretarzowi ks. Hubertowi Luthe, który był przyjacielem Ratzingera z okresu studiów. Arcybiskup Kolonii miał już siedemdziesiąt cztery lata i jak już wspomniano był prawie niewidomy. Stąd poprosił bawarskiego teologa o pomoc w przygotowaniu wykładu poświęconego różnicy sytuacji historycznej, w której zwoływano I i II Sobór Watykański. Wykład w Genui przygotowany według szkicu Josepha Ratzingera został znakomicie przyjęty przez słuchaczy, którzy dostrzegli w nim całościowy, teologiczny program Soboru. Sam Papież Jan XXIII przeczytał ten wykład i zaprosił kardynała na prywatną audiencję, wyraził swoje uznanie, a następnie mianował członkiem dziesięcioosobowego kolegium opiniującego projekty dokumentów przygotowywanych na sobór¹¹. Jak wspomina Benedykt XVI, wezwanemu do Rzymu kardynałowi początkowo towarzyszyły poważne obawy, dotyczące ewentualnych błędów popełnionych podczas wykładu i ich konsekwencji: *Kiedy jego sekretarz ubierał go na audiencję, kard. Frings powiedział: «Być może po raz ostatni noszę ten strój...»*¹².

W szkicu przygotowanym dla kardynała Josepha Fringsa, na podstawie którego arcybiskup Kolonii wygłosił 20 listopada 1961 r. wykład w Genui¹³, Joseph Ratzinger zwrócił uwagę na różnice między duchową sytuacją, w której odbywał się Sobór Watykański I a sytuacją, w której zostaje zwołany następny Sobór. Sobór Watykański I miał miejsce w epoce panowania liberalizmu w dziedzinie polityki, gospodarki, a nawet wkraczania liberalizmu na pole teologii w postaci historyzmu. Jest to czas walki z państwem kościelnym, czas zwycięstw laicyzmu i rozdziału Kościoła i państwa we Francji. Od tego czasu oddziela nas przede wszystkim doświadczenie dwóch wojen światowych, dojście do władzy w Rosji materialistycznego marksizmu czy nacjonalizmu w Niemczech i Włoszech¹⁴.

¹¹ Por. G. Ratzinger, *Mój brat papież*. Spisał Michael Hesemann, s. 225n.

¹² Benedykt XVI: *idźmy drogą wyznaczoną przez Vaticanum II*, *Wiadomości KAI* 2007 nr 8, s. 15.

¹³ Por. J. Ratzinger/Papst Benedikt XVI, *Das Werk. Bibliographisches Hilfsmittel zur Erschließung des literarisch-theologischen Werkes von Joseph Ratzinger bis zur Papstwahl*, red. V. Pfnür, Augsburg 2009, s. 122n. Kardynał Joseph Frings przyznał, że tekst wystąpienia pochodził od Josepha Ratzingera, a on tylko w jednym miejscu dokonał retuszu.

¹⁴ Por. *Das Konzil und die moderne Gedankenwelt*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erste*...
sammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 74n.

W duchowym świecie współczesnego człowieka widzimy nowe doświadczenie jedności ludzkości, osiągnięć technicznych, wiary w naukę i ideologię. Nowe możliwości techniki w dziedzinie komunikacji, rozwój radia i telewizji prowadzą do nowego doświadczenia jedności. Cała ludzkość coraz bardziej myśli i mówi w kategoriach jednej, dominującej, technicznej kultury. Taka sytuacja otwiera przed Kościołem nowe możliwości, ale także wskazuje na nowe zadania i niebezpieczeństwa. Tak jak pierwsi chrześcijanie posługując się językiem *koine* głosili orędzie Jezusa Chrystusa w świecie zdominowanym przez kulturę hellenistyczną tak i dzisiaj chrześcijanie stoją przed zadaniem przekształcenia języka technicznej cywilizacji, nowego *koine* ludzkości w dialekt chrześcijański¹⁵. Kościół zanurzony w prawdzie Bożej może pokazać człowiekowi współczesnemu, że nie obawia się nauki ani nie sprzeciwia się żadnej rzeczywistej prawdzie czy rzeczywistemu postępowi¹⁶. Wyzwaniem dla Kościoła jest zjawisko nowego pogaństwa¹⁷ związane z osłabieniem kontaktu człowieka współczesnego z naturą jako miejscem doświadczenia religijnego¹⁸.

Na uwagę zasługuje realistyczne spojrzenie na niebezpieczeństwa związane z ideologiami przede wszystkim marksizmu i neoliberalizmu, ale także egzystencjalizmu czy nacjonalistycznych mitów¹⁹.

Joseph Ratzinger dostrzega znaczenie dwóch wielkich ruchów charyzmatycznych w Kościele, ruchu maryjnego związanego szczególnie z objawieniami w Lourdes i Fatimie oraz ruchu liturgicznego. Ruch liturgiczny związany jest z nowym odkryciem Kościoła, z nowym odkryciem Pisma Świętego i Ojców Kościoła, a stąd z nowymi możliwościami rozmowy z oddzielnymi wspólnotami chrześcijańskimi. Te dwa wielkie ruchy wpływają z serca Kościoła²⁰.

¹⁵ Por. *ibidem*, s. 76-78.

¹⁶ Por. *ibidem*, s. 84.

¹⁷ Na temat zjawiska nowego pogaństwa szerzej wypowiadał się późniejszy Papież w swoim artykule: J. Ratzinger, *Die neuen Heiden und die Kirche. Ein Vortrag*, „Hochland“, München, 51 (1958/59), s. 1-11.

¹⁸ Por. *Das Konzil und die moderne Gedankenwelt*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 81-83.

¹⁹ Por. *ibidem*, s. 85-88.

²⁰ Por. *ibidem*, s. 89n.

Zwraca uwagę na świadectwo cierpienia, na męczenników, którzy w ostatnim półwieczu stali się liczniejsi niż w ciągu trzech stuleci prześladowań przez imperium rzymskie. Zadaniem Soboru powinno być w mniejszym stopniu formułowanie nauczania, a w większym świadectwo chrześcijańskiego życia we współczesnym świecie²¹.

III. Bezpośredni udział w pracach przygotowawczych Soboru Watykańskiego II

W ramach przygotowań do Soboru Watykańskiego II Papież Jan XXIII swoim motu proprio *Superno Dei natu* z 5 czerwca 1960 r. powołał dziesięć komisji przygotowawczych i dwa sekretariaty. Szczególną rolę pełniła Centralna Komisja Przygotowawcza (*Commissio centralis praeparatoria*), która miała sprawdzić, czy przygotowane schematy mogą zostać przedłożone przyszłemu Soborowi. Dzięki jej pracy około 70 pierwotnie wypracowanych schematów zostało zredukowanych do 22. Kardynał Joseph Frings należał do członków tej centralnej komisji a ponadto pracował w podkomisji ds. poprawek, która katalogowała uwagi centralnej komisji i przesyłała je poszczególnym komisjom²². Wspomniane schematy po wydrukowaniu zajęły ponad 2.000 stron²³. Wskazuje to na ogrom pracy włożonej w przygotowanie Soboru.

Joseph Ratzinger bierze udział we wspomnianych pracach. Współpracuje tutaj z arcybiskupem Kolonii kardynałem Josephem Fringsem, który jako członek centralnej komisji przygotowawczej otrzymywał opracowania zagadnień, którymi miał zająć się przyszły Sobór. Teksty te przysyłał m.in. do Josepha Ratzingera prosząc go o opinie i propozycje korekty. Taką krytyczną ocenę niektórych elementów wspomnianych dokumentów niemiecki teolog przysyłał kardynałowi. Jak wspomina, nie widział jednak podstaw do ich całkowitego odrzucenia²⁴.

²¹ Por. *ibidem*, s. 91.

²² Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, Mainz 1996, s. 162n.

²³ Por. J. Ratzinger, *Die erste Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils. Ein Rückblick*, Köln 1963, s. 8.

²⁴ Por. J. Ratzinger, *Moje życie. Wspomnienia z lat 1927-1977*, Częstochowa 1999.

Na początku 1962 r. formułuje cele zbliżającego się Soboru²⁵. Joseph Ratzinger wyraża pragnienie, by święty synod przyniósł nowy powiew ducha apostołskiego, nowe formy apostołatu świeckich. Światło prawdy może być wyrażone jaśniej, tak by mogło dotrzeć do niewierzących. Każdy wierny jest powołany do apostołatu, nie żyje sam dla siebie. Nowy porządek apostołatu wiernych jest bezpośrednim celem Soboru²⁶.

Wskazuje na jedność chrześcijan jako jeszcze bardziej pilną konieczność niż we wcześniejszych epokach. Podziały chrześcijan powodują zaciemnienie światła Słowa Bożego w świecie. Potrzeba jedności tych, którzy zostali oczyszczeni wodą chrztu, by wyznawać Pana Jezusa Chrystusa. W sercach wierzących można dostrzec na nowo obudzoną dzisiaj tęsknotę za jednością²⁷.

Przede wszystkim zwraca uwagę na wymiar prawdy. Kościół jest prawdziwym światłem boskiego Słowa. Sobór jako pokorna służebnica boskiego Słowa chce złożyć świadectwo o Jezusie Chrystusie ludziom naszych czasów. Światu, w którym Słowo Boże uważane jest za coś niepewnego i należącego do przeszłości, chce ukazać Chrystusa, który jest nie tylko wczoraj ale i dziś i na wieki. Chce odpowiedzieć na ukrytą tęsknotę za Bogiem, na wołanie o Boga pozostające w sercu człowieka stworzonego na obraz Boga²⁸. Sobór chce służyć odnowie wewnętrznego życia Kościoła. Chodzi tutaj także o zewnętrzną stronę Kościoła ale przede wszystkim o jego wewnętrzne życie²⁹.

We wrześniu 1962 r. kardynał Joseph Frings przekazał kardynałowi Amleto G. Cicognanemu memorandum dotyczące pierwszych siedmiu schematów, jakie ojcowie soborowi mieli otrzymać do dyskusji i decyzji w pierwszych tygodniach Soboru³⁰. Memorandum to zostało sformułowane przez Josepha Ratzingera i przesłane arcybiskupowi Kolonii

²⁵ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Zweiter Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/2*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1204.

²⁶ Por. *Introductio/Entwurf für eine Einleitungskonstitution*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 129n.

²⁷ Por. *ibidem*, s. 130n.

²⁸ Por. *ibidem*, s. 125-128.

²⁹ Por. *ibidem*, s. 128.

³⁰ Por. J. W. O'Malley, *Co się zdarzyło podczas Soboru Watykańskiego Drugiego*, Kraków 2011, s. 110.

14 września 1962 r.³¹. Joseph Ratzinger za najlepiej przygotowane i odpowiadające w największym stopniu celowi Soboru uważa teksty: *de sacra Liturgia* i *de Ecclesiae unitate*. Pragnie, by w dokumentach wybrzmiał język Pisma Świętego i Ojców Kościoła. Oczekuje wyjaśnienia dogmatycznej rangi poszczególnych dokumentów. Wskazuje na potrzebę uzyskania porady osób świeckich szczególnie w kwestiach środków społecznej komunikacji. Zachęca do uwzględnienia problematyki reformacji w tekście *de Ecclesiae unitate*³²

3 października 1962 r. przesyła Joseph Ratzinger kardynałowi Josephowi Fringsowi swoje dalsze, szczegółowe uwagi dotyczące tekstu pierwszych czterech z siedmiu schematów. M.in. proponuje zmianę tytułu schematu *De fontibus revelationis* na *De revelatione*³³.

Obok bezpośredniego udziału w pracach przygotowawczych do Soboru można mówić także o udziale pośrednim. Poza omówionymi już dwoma wykładami na temat soboru, należałoby tutaj jeszcze wskazać na istotny artykuł dotyczący eklezjologii eucharystycznej, opublikowany w 1960 r., a więc w okresie trwania prac przygotowawczych do Soboru³⁴. Ponadto, w tym samym roku, Joseph Ratzinger uczestniczył w Międzynarodowym Kongresie Eucharystycznym w Monachium, który również stanowił formę przygotowań³⁵.

³¹ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Zweiter Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/2, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1205. Memorandum opierało się na dyskusji toczony w dniach 9-11 września 1962 r. w kręgu teologów (biskup Joseph Maria Reuss, o. Heinrich Bächt SJ, Johannes Feiner, o. Alois Grillmeier SJ, o. Johannes Hirschmann SJ, o. Karl Rahner SJ, ks. Joseph Ratzinger, o. Otto Semmelroth SJ, ks. Eduard Stakemeier) pod kierunkiem biskupa Monachium i Freisingi Hermanna Volka.*

³² Por. *Stellungnahmen in Latein zu den von Kardinal Cicognani übersandten Konzils-Schemata*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 133-137.*

³³ *Begründung der Änderungsvorschläge zu Band I der Schemata «Constitutionum et Decretorum» (3. Oktober 1962)*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 142-156.*

³⁴ Por. J. Ratzinger, *Grundgedanken der eucharistischen Erneuerung des 20. Jahrhunderts, Vortrag vor dem Religiösen Bildungswerk Leverkusen, „Klerusblatt“, München 40 (1960), s. 208-211.*

³⁵ Por. J. Ratzinger, *Der Eucharistische Weltkongress im Spiegel der Kritik*, w: *Statistica Eucharistica. Eucharistischer Weltkongress 1960 in München*, red. R. Egenter, O. Pirner, H. Hofbauer, t. 1, München 1961, s. 227-242.

IV. Doradca kardynała Josepha Fringsa podczas Soboru Watykańskiego II

9 października 1962 roku około godziny 10.30, tuż przed wyjazdem na Sobór do Rzymu, profesor Joseph Ratzinger towarzyszył swemu przełożonemu do kolońskiej katedry, która była wżak biskupim kościołem kardynała Fringsa. Ten niemal niewidomy człowiek przekroczył, modląc się, wielką nawę i poprosił o poprowadzenie do krypty, gdzie chciał zobaczyć miejsce, w którym z czasem zostanie pochowany. Dotknął tego miejsca w skupieniu. Młodego profesora, wrażliwego na gesty głębokiej wiary, bardzo poruszyło to nabożne skupienie, owo memento mori starego kardynała³⁶.

Gdy w październiku 1962 r. Jan XXIII otwiera Sobór Watykański II, kardynał Joseph Frings zabiera ze sobą do Rzymu jako swoich doradców obok sekretarza ks. Huberta Luthe także Josepha Ratzingera³⁷. Jako doradca teologiczny kardynała Josepha Fringsa Ratzinger od początku bierze udział w obradach soborowych³⁸.

10 października 1962 r. w przeddzień otwarcia Soboru w Rzymie w Kolegium niemieckim Santa Maria dell' Anima wygłosił Joseph Ratzinger wobec niemieckojęzycznych biskupów swoje wystąpienie³⁹. W oparciu o wcześniejsze badania problematyki objawienia formułuje szereg cennych uwag dotyczących schematu *De fontibus revelationis*. Podejmuje problematykę stosunku Pisma Świętego i Tradycji, natchnienia i nieomyłności Pisma Świętego, stosunku Starego i Nowego Testamentu i ich miejsca w historii zbawienia⁴⁰. Jest to pierwsze z wielu podobnych spotkań. Z inicjatywy kardynała Josepha Fringsa niemieccy i austriaccy biskupi spotykają się co poniedziałek o godzinie siedemnastej w seminarium Santa Maria dell' Anima, aby omawiać przebieg poszczególnych sesji i ich rezultaty. Joseph Ratzinger jest jednym z teologów biorących udział w tych spotkaniach, komentujących bieżące wydarzenia i przedstawiających możliwe strategie działania⁴¹.

³⁶ K. R. Mai, *Benedykt XVI. Jego życie, jego wiara, jego dążenia*, Warszawa 2005, s. 94.

³⁷ Por. A. Torielli, *Ratzinger strażnik wiary*, Kraków 2005, s. 45.

³⁸ Por. J. Ratzinger, *Moje życie. Wspomnienia z lat 1927-1977*, s. 100.

³⁹ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Zweiter Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/2*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1206.

⁴⁰ Por. *Bemerkungen zum Schema «De fontibus revelationis»*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 157-174.

⁴¹ Por. G. Ratzinger, *Mój brat papież. Spisał Michael Hesemann*, s. 227.

Na początku Soboru kardynał Joseph Frings został członkiem *Consilium praesidentiae*, czyli ustanowionego przez Papieża Prezydium Soboru, złożonego początkowo z dziesięciu, a od drugiej sesji z dwunastu kardynałów. Jako członek tego kolegium zawsze jako jeden z pierwszych zabierał głos i stąd wpływał na kierunek dalszej dyskusji⁴².

Szczególnie znane są trzy mowy kardynała: mowa inauguracyjna, w której proponuje przesunąć na później wybory komisji soborowych rezygnując z dokonania wyboru na podstawie przedłożonych list, mowa w której postuluje reformę metod Świętego Oficjum i mowa, w której proponuje opracowanie od nowa tekstu o objawieniu rezygnując z przygotowanego schematu jako punktu wyjścia. To ostatnie wystąpienie zostało potraktowane jako zachęta do przygotowania od nowa tekstów soborowych⁴³.

W mowach kardynała Josepha Fringsa spotykamy problematykę objawienia, ekumenizmu, kolegialności biskupów, stosunku Kościoła wobec judaizmu, wolności religijnej, misyjnego zadania Kościoła, katolickości, sakramentalności Kościoła, pojęcia Ludu Bożego. Kardynał występował dziewiętnaście razy podczas posiedzeń plenarnych zwanych kongregacjami generalnymi. Do jedenastu z tych mów zachowały się pisemne notatki⁴⁴.

W szczególny sposób rolę arcybiskupa Kolonii w wydarzeniu Soboru podkreśla Ralph M. Wiltgen. Mówi o powstaniu w początkach Soboru „Przymierza europejskiego” czyli sojuszu przede wszystkim biskupów Niemiec, Austrii, Francji, Holandii, Belgii i Szwajcarii, którzy zaproponowali swoją listę kandydatów do soborowych komisji. Zdecydowana większość tych, którzy znaleźli się na liście kardynała Josepha Fringsa została wybrana⁴⁵.

⁴² Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, Mainz 1996, s. 174n.

⁴³ Por. *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci. Z kardynałem Josephem Ratzingerem Benedyktem XVI rozmawia Peter Seewald*, Kraków 2005, s. 61

⁴⁴ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Zweiter Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/2, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1208-1210. Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Erster Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 239-289.

⁴⁵ Por. R. M. Wiltgen, *Ren wpada do Tybru. Historia Soboru Watykańskiego II*, Poznań 2001, s. 14-19.

v. Teolog soborowy

Dzięki kardynałowi pod koniec I sesji soborowej Joseph Ratzinger zostaje mianowany oficjalnie peritus czyli teologiem soborowym. Mieszka w niemiecko-austriackim kolegium duchownym. Spotyka biskupów z całego świata, wielkich teologów takich jak o. Henri de Lubac SJ, o. Jean Danielou SJ, o. Yves Congar OP czy ks. Gérard Philips⁴⁶.

Podczas obrad Soboru Watykańskiego II Joseph Ratzinger staje się znanym teologiem: *Mądry i energiczny, pełen pomysłów i postępowy – opinia o bawarskim teologu kazała wielu widzieć w nim nową gwiazdę na firmamencie Kościoła*⁴⁷.

Wyważona wydaje się opinia Giuseppe Alberigo o Josephie Ratzingerze jako jednym z soborowych ekspertów: *Nie mniej ważni byli tacy eksperci jak Tromp, Schillebeeckx, Congar, Ratzinger, Rahner, Danielou – by wymienić tylko niektórych...*⁴⁸. Zostaje zauważony przez Karola Wojtyłę, którego bliskie relacje łączyły z niemieckimi biskupami⁴⁹.

Sam Joseph Ratzinger wspomina ten czas jako możliwość doświadczania powszechności Kościoła poprzez poznawanie wybitnych osób z całego świata:

*W ten sposób rozpoczęło się intensywne poznawanie się nawzajem horyzontalnie, co nie było przypadkowe. W «Collegio dell'Anima», gdzie mieszkałem, mieliśmy wiele wizyt. Kardynał był bardzo znany, widzieliśmy kardynałów z całego świata. Dobrze pamiętam wysoką i szczupłą postać ówczesnego sekretarza generalnego episkopatu Francji ks. prał. Etchegaraya, spotkania z kardynałami itd. Było to później typowe dla całego Soboru: małe spotkania różnych środowisk. Poznałem w ten sposób wielkie postaci, takie jak o. de Lubac, Daniélou, Congar itd. Poznaliśmy różnych biskupów. Szczególnie pamiętam biskupa Elchingerera ze Strasburga itd. Było to już doświadczenie powszechności Kościoła i konkretnej rzeczywistości Kościoła, który nie otrzymuje po prostu nakazów z góry, ale razem rośnie i idzie naprzód, zawsze, rzecz jasna, pod przewodnictwem Następcy Piotra*⁵⁰.

⁴⁶ Por. J. Ratzinger, *Moje życie. Wspomnienia z lat 1927-1977*, s. 100.

⁴⁷ P. Seewald, *Benedykt XVI. Portret z bliska*, Kraków 2006, s. 299.

⁴⁸ G. Alberigo, *Krótką historia II Soboru Watykańskiego*, Warszawa 2005, s. 91.

⁴⁹ Por. M. Białkowski, *Ciągłość i odnowa. O aktualności przestania Soboru Watykańskiego II*, w: *Studia Soborowe. Historia i nauczanie Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2013, s. 18. Por. Jan Paweł II, *Wstańcie, chodźmy!*, Kraków 2004, s. 128n.

⁵⁰ Benedykt XVI, *Przemówienie podczas spotkania z duchowieństwem rzymskim*, Watykan, 14 lutego 2013 r.

VI. Praca w komisjach soborowych

Wielka część pracy Soboru Watykańskiego II dokonywała się w komisjach soborowych. Ich zadaniami było poprawianie schematów dekretów czy kanonów wyrażonych przez ojców Soboru podczas kongregacji ogólnych. Komisja liczyła poza przewodniczącym dwudziestu czterech ojców soborowych i pewną liczbę doradców – periti. Komisje formułowały teksty w jak największej wierności wobec zgromadzenia plenarnego.

Joseph Ratzinger współpracował jako peritus w podkomisji Komisji Teologicznej zajmującej się przepracowaniem fragmentu schematu o Kościele, fragmentu dotyczącego artykułów 22-27 z trzeciego rozdziału. Działał ponadto w komisji opracowującej schemat dotyczący misji. Pomagał także w opracowywaniu schematu o Objawieniu⁵¹.

VI.1. Wkład w prace nad powstaniem Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium*

Praca nad przyszłą Konstytucją dogmatyczną o Kościele rozpoczęła się na długo przed Soborem. Już w 1959 r. katolickie uniwersytety i wydziały teologiczne przesyłały propozycje tematów, jakimi powinien zająć się przyszły sobór. Szczególnie podkreślano potrzebę uzupełnienia nauczania o Kościele ogłoszonego na Soborze Watykańskim I. 5 czerwca 1960 r. powstała komisja przygotowawcza pod kierunkiem kardynała Alfredo Ottavianiego, która wypracowała schemat dotyczący Kościoła a także niezależny schemat dotyczący Maryi jako Matki Boga i ludzi. Po rozpoczęciu Soboru zadania komisji przygotowawczej podjęła komisja soborowa *De doctrina fidei et morum*, czyli Komisja doktrynalna pod tym samym kierownictwem, co jej poprzedniczka. Wobec głosów krytycznych powstała potrzeba wypracowania nowego schematu. Zadanie to podjęła podkomisja *De Ecclesia*. Joseph Ratzinger był członkiem komisji złożonej z dwóch biskupów i siedmiu teologów, którzy na zlecenie niemieckich biskupów opracowali propozycję dokumentu o Kościele. Podkomisja *De Ecclesia* przyjęła jednak jako podstawę pracy propozycję dogmatyka z Leuven ks. Gérarda Philipsa. Nowy schemat został przesłany ojcom do sierpnia 1963 r. i przedyskutowany podczas II sesji Soboru. Po dalszych pracach poprawiona wersja została przesłana ojcom w czerwcu 1964 r. i ostatecznie przyjęta podczas III sesji Soboru 21 listo-

⁵¹ Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, Mainz 1996, s. 208-210.

pada 1964 r. Konstytucja *Lumen gentium* otrzymała wówczas 2.151 głosów pozytywnych i 5 negatywnych⁵². W ostatecznym kształcie dokumentu możemy dostrzec elementy występujące we wcześniejszej refleksji Josepha Ratzingera. Chociażby włączenie tekstu o Maryi do Konstytucji dogmatycznej o Kościele odpowiada myśli wskazującej na potrzebę ukazania wewnętrznej jedności ruchu maryjnego i liturgicznego, że: *Maria nie jest wielkością stojącą w izolacji, samą dla siebie, ale jest pierwowzorem i obrazem Kościoła jako Matki*⁵³.

VI.II. Udział Josepha Ratzingera w formułowaniu nauki o kolegialności biskupów w trzecim rozdziale Konstytucji *Lumen gentium*

Bezpośredni wpływ Josepha Ratzingera na kształt *Lumen gentium* można dostrzec w odniesieniu do trzeciego rozdziału tej Konstytucji. Joseph Ratzinger był współpracownikiem ustanowionej 24 października 1963 r. podkomisji teologów, która podczas drugiej sesji Soboru zajmowała się pracą nad sformułowaniem rozdziałów od 22 do 27 schematu o Kościele. Jak wiadomo wspomniane rozdziały dotyczyły nauczania o kolegium biskupów i ich głowie (KK 22), o wzajemnych stosunkach poszczególnych biskupów w kolegium (KK 23), o posłannictwie biskupów (KK 24), misji nauczania (KK 25), uświęcania (KK 26) i rządzenia (KK 27).

W *Lumen gentium* nr 22-27 możemy odnaleźć szereg myśli wyrażonych we wcześniejszych publikacjach Josepha Ratzingera dotyczących problematyki kolegialności. KK 22 powołuje się wyraźnie na praktykę pierwotnego Kościoła jako argument przemawiający za nauczaniem o kolegialności biskupów. KK 23 wskazuje na starożytne Kościoły patriarchalne jako ukazujące różnorodność i powszechność Kościoła. KK 25 ukazuje osobistą nieomylność Papieża w kontekście nieomylności całego Kościoła. KK 26 ukazuje Kościoł w perspektywie Eucharystii, zwraca uwagę na obecność Kościoła Chrystusa w Kościołach lokalnych dzięki sprawowaniu Eucharystii i podkreśla w ten sposób znaczenie Kościołów lokalnych. Spotykamy w *Lumen gentium* wskazanie na kolegium biskupów jako wyrażające różnorodność i powszechność Ludu Bożego (KK 22), na wzajemne przyporządkowanie jedności i różno-

⁵² Por. ibidem, s. 210-219.

⁵³ *Das Konzil und die moderne Gedankenwelt*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 90.

rodności w Kościele, na Papieża jako fundament jedności Kościołów partykularnych (KK 23).

W październiku 1963 r. przedłożył Joseph Ratzinger *relatio*, w którym wyraża przekonanie, że członkiem kolegium biskupiego zostaje się przez sakramentalne święcenia i hierarchiczną wspólnotę z głową i członkami kolegium. Myśl tę odnajdujemy w KK 22. Z drugiej strony nie można przeceniać wpływu Josepha Ratzingera jako jednego z periti na ostateczny kształt dokumentów soborowych, ponieważ komisje soborowe starały się wypracować dokumenty według życzeń ojców Soboru⁵⁴.

W *Dzielałach zebranych* został opublikowany tekst podejmujący problematykę prymatu i kolegialności pochodzący z października 1963 r. będący wspólnym dziełem trzech teologów: o. Gustave Martelela SJ, o. Karla Rahnera SJ i Josepha Ratzingera⁵⁵.

VI.III. Wkład Josepha Ratzingera w powstanie pierwszego rozdziału dekretu o misyjnej działalności Kościoła *Ad gentes divinitus*

Aby zrozumieć rolę Josepha Ratzingera warto krótko ukazać, jak powstał dekret *Ad gentes*. W 1960 r. została powołana komisja przygotowawcza pod kierownictwem prefekta kongregacji *De Propaganda Fide* kardynała Grzegorza Piotra XV Agadżaniana (Agagianiana). Na początku pierwszej sesji Soboru powołana została nowa Komisja ds. misji, której przewodniczącym ponownie został kardynał Grzegorz Piotr XV Agadżanian. Komisja ta stanęła przed zadaniem gruntownego przepracowania wcześniej przygotowanego schematu. Nowy schemat został przygotowany przed II sesją Soboru i przesłany ojcom. W związku z licznymi głosami krytyki schemat został całkowicie przepracowany i powtórnie w styczniu 1964 r. przesłany ojcom. Tekst pod tytułem *De activitate missionali Ecclesiae* był dyskutowany podczas III sesji Soboru. W obliczu krytycznych wystąpień m.in. kardynała Josepha Fringsa powołano podkomisję pod przewodnictwem o. Johannesesa

⁵⁴ Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, s. 218-225.

⁵⁵ Por. *De primatu et collegio episcoporum in regimine totius ecclesiae* [Gustave Martelet / Karl Rahner / Joseph Ratzinger, Oktober 1963] / *Zur Frage des päpstlichen Primats und der Kollegialität der Bischöfe in der Leitung der Gesamtkirche* [Gutachten, zusammen mit Gustave Martelet und Karl Rahner], w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften* Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 213-220.

Schütte SVD z zadaniem ukazania teologicznych podstaw działalności misyjnej i przedstawienia ich w osobnym rozdziale. Wśród teologów powołanych do tej pracy znaleźli się o. Yves Congar OP i Joseph Ratzinger. Dzięki ich pracy ukazano jaśniej pojęcie misji. Konieczność działalności misyjnej została mocniej podkreślona i lepiej uzasadniona. Wyraźniejszy stał się związek dokumentu z Konstytucją dogmatyczną o Kościele. Nowy schemat został przesłany ojcom Soboru w czerwcu 1965 r. Poddany został dyskusji podczas IV sesji Soboru. Należało uwzględnić liczne krytyczne uwagi. Za to zadanie w odniesieniu do pierwszego rozdziału byli odpowiedzialni o. Yves Congar OP i Joseph Ratzinger. Ostateczny tekst został przyjęty przez Sobór 7 grudnia 1965 r. Padły wtedy 2.394 głosy za przyjęciem dekretu i 5 przeciwnych. Dokument ten uzyskał najwyższą liczbę głosów pozytywnych spośród wszystkich tekstów soborowych⁵⁶.

Jako członek podkomisji przygotował Joseph Ratzinger szkic na posiedzenie, które miało miejsce w dniach 12-26 stycznia 1965 r.⁵⁷. Autor podkreśla, że pierwszym i najgłębszym uzasadnieniem dla teologii misji jest posłanie Syna przez Ojca dla zbawienia świata. Tego chrystologicznego uzasadnienia nie można oddzielić od trynitarnego. To posłanie Syna jest kontynuowane w Kościele, który jest Ciałem Chrystusa. Kościół jest posłany, nie może sam sobie wystarczać. Jest posłany ku innym, by w nim Bóg szukał ludzi. Stąd misja nie jest sztuką podboju ale świadectwem miłości Boga⁵⁸.

Posłanie Kościoła jest powszechne, jest znakiem powszechności Boga, który w swojej niezmierzonej miłości szuka wszystkich ludzi. Podstawą misji jest następnie posłuszeństwo Kościoła wobec słowa Chrystusa, który nakazuje głosić Ewangelię wszystkim narodom. Misja ma prowadzić do ukazania chwały i mocy Boga w świecie, by Bóg został uwielbiony. Misja służy zbawieniu ludzi. Kościół będąc posłanym świadczy, że zbawienia nie przynoszą ludzkie wysiłki ale że całe zbawienie pochodzi od Chrystusa⁵⁹.

⁵⁶ Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, s. 225-231.

⁵⁷ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Zweiter Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/2*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1208.

⁵⁸ Por. *Considerationes quod fundamentum theologicum missionis Ecclesiae/Überlegungen zur theologischen Grundlage der Sendung (Mission) der Kirche*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 223-225.

⁵⁹ Por. *ibidem*, s. 225-228.

Istotną treścią misyjnego przepowiadania jest głoszenie całej katolickiej wiary, której kwintesencją jest głoszenie *metanoi* i Ewangelii, sądu i łaski, nawrócenia i wiary, tak aby człowiek uznał się za grzesznika, nawrócił, otworzył się na zbawczą łaską udzieloną w Chrystusie, obudził odpowiedź wiary, nadzieję i miłość. To prawo krzyża i zmartwychwstania dotyczy nie tylko poszczególnych osób ale także wartości kulturowych i religijnych,znaczonych ludzkim grzechem. Podstawą jest tajemnica Wcielenia. Aby Kościół mógł osiągnąć swoją pełnię konieczne jest głoszenie Ewangelii. W ten sposób wypełnia się w wierze ludów przyjęcie ludzkiej natury przez Słowo Boże⁶⁰.

Celem działalności misyjnej jest świadectwo o bożej miłości dla chwały bożej, zakładanie Kościołów, wypełnienie boskiego planu zbawienia gromadzenia w jedno rozproszonych dzieci bożych. Szczególna odpowiedzialność za kierowanie zadaniem misyjnym spoczywa na hierarchii, na urzędzie następcy Piotra i kolegium biskupów. Ta troska o misję powinna być podejmowana zarówno przez poszczególne konferencje biskupów jak i przez większą liczbę konferencji łączących swoje siły⁶¹.

VI.IV. Praca nad Konstytucją dogmatyczną o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*

Gdy rozpoczęła się dyskusja nad dokumentem dotyczącym źródeł objawienia, Joseph Ratzinger opracował na prośbę kardynała Josepha Fringsa mały schemat alternatywny wobec przygotowanego wcześniej dokumentu. Przedstawił go wielu wpływowemu kardynałom⁶² 25 października 1962 r. tacy kardynałowie jak: Bernardus Johannes Alfrink, Franz König, Achille Liénart, Leon-Joseph Suenens, Giuseppe Siri czy Giovanni Battista Montini (późniejszy Papież Paweł VI), mogli zapoznać się z propozycją niemieckiego teologa⁶³.

Joseph Ratzinger ukazał człowieka stworzonego przez Boga a przez to zdolnego do usłyszenia Jego głosu, przyjęcia Jego miłości. Celem całego Bożego mówienia jest przekształcenie stworzenia w Królestwo Boże. Pan Bóg

⁶⁰ Por. *ibidem*, s. 229-232.

⁶¹ Por. *ibidem*, s. 232-236.

⁶² Por. J. Ratzinger, *Moje życie. Wspomnienia z lat 1927-1977*, s. 107n.

⁶³ Por. J. Ratzinger, *Stimme des Vertrauens. Kardinal Josef Frings auf dem Zweiten Vaticanum w: Ortskirche im Dienst der Weltkirche. FG für die Kölner Kardinäle Erzbischof Joseph Höffner und Alt-Erzbischof Josef Frings*, red. N. Trippen, W. Mogge, Köln 1976, s. 186

przemawia na różne sposoby w ludzkiej historii. Z potomków Abrahama gromadzi lud, któremu coraz jasniej objawia swoje Słowo. Chrystus jest żywym Słowem Bożym, które prowadzi człowieka do prawdziwego życia. W Nim staje się widoczna prawda o Bogu i o człowieku. Sam Chrystus jest objawieniem, objawieniem Boga i człowieka. Jezus Chrystus wszystko ogarnia. Cała historia ludzkości ku Niemu dąży. Wszelka boska mowa w Nim się wypełnia. Pan Jezus obecny jest w Kościele. Jest Słowem Bożym, prawdą, która nas poucza. Ta żywa prawda jest w Kościele obecna. Jest Ciałem Chrystusa żyjącym przez Ducha Bożego. Kościół nie objawia nowych prawd ale wiernie strzeże jedynej prawdy, jaka ukazała się w Panu Jezusie, o której świadczyli apostołowie i ich pisma. Kościół jest związany tą prawdą. Poszczególne prawdy objawione, jakie możemy odczytać w Piśmie Świętym Starego i Nowego Testamentu i które głosi Kościół wskazują na prawdę, którą jest Jezus Chrystus⁶⁴. Widoczna jest w tym tekście z października 1962 r. szeroka wizja objawienia w perspektywie Bożego planu zbawienia. Jest to rzeczywistość większa niż słowa Pisma Świętego, żywa. W tym chrystologicznym ujęciu przede wszystkim osoba Jezusa Chrystusa jest objawieniem.

Tekst wzbudził zainteresowanie. Uznano, że wymaga dalszego opracowania i pogłębienia. Ta nowa pogłębiona wersja została opracowana wspólnie z o. Karlem Rahnerem SJ i była bardziej dziełem Karla Rahnera⁶⁵. Ojcowie soborowi odrzucili ten schemat. Przystąpiono na nowo do pracy nad tekstem i ostatecznie do zatwierdzenia Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym⁶⁶. Kazimierz Wolsza w swoim cennym opracowaniu wydaje się jednak nieco przeceniać wpływ Josepha Ratzingera na ostateczny kształt *Dei Verbum*⁶⁷.

⁶⁴ Por. *De voluntate Dei erga hominem/Gottes heilschaffender Wille für den Menschen [Entwurf eines neuen Offenbarungsschemas, Oktober 1962]*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012*, s. 177-182.

⁶⁵ Por. *De revelatione Dei et hominis in Jesu Christo facta / Die Offenbarung Gottes und des Menschen in Jesus Christus [Entwurf eines neuen Offenbarungsschemas, zusammen mit Karl Rahner, Oktober / November 1962]*, w: J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012*, s. 183-209.

⁶⁶ Por. J. Ratzinger, *Moje życie. Wspomnienia z lat 1927-1977*, s. 108n.

⁶⁷ Por. K. Wolsza, *Karol Wojtyła i Joseph Ratzinger na Soborze i o Soborze*, w: *Dziedzictwo Soboru. Wykłady otwarte w Zamiejscowym Ośrodku Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Gliwicach (2005/2006-2006/2007)*, Opole 2007, s. 33n.

VII. Joseph Ratzinger jako komentator Soboru Watykańskiego II

Joseph Ratzinger komentuje na bieżąco wydarzenie Soboru przede wszystkim w czterech niewielkich monografiach, poświęconych kolejno każdej z soborowych sesji, ponadto przez swoje referaty, wykłady, czy artykuły. Jest chętnie zapraszany ze względu na zdolność jasnego przedstawiania złożonych, teologicznych zagadnień. Oczywiście część z tych na gorąco formułowanych ocen uległo w późniejszym czasie zmianie.

VII.1. I sesja obrad Soboru Watykańskiego II

Publikując refleksje na temat pierwszej sesji Soboru Watykańskiego II wyraża Joseph Ratzinger w przedmowie swoją wdzięczność zaprzyjaźnionym teologom, którzy ubogacili jego refleksję, a w sposób szczególny kardynałowi Josephowi Fringsowi za umożliwienie udziału w Soborze i głęboką ludzką dobroć⁶⁸.

Pierwszy z głównych dokumentów Soboru poświęcony został liturgii. Rozpoczęcie debat od tego tematu przyjął Joseph Ratzinger z głęboką radością. Uważał, że nie wynikało to wyłącznie ze względów technicznych, a więc z tego, że był to schemat budzący najmniej konwersji spośród siedmiu przeznaczonych na początek Soboru. Rozpoczynając od liturgii ukazano, co stanowi prawdziwe centrum Kościoła, wskazano na prawdziwe źródło życia Kościoła. Skierowanie uwagi na Eucharystię, na adorację Boga Trójjedynego pozwala pogłębić nauczanie o Kościele, spojrzeć na jego tajemnicę w głębszy sposób, nie ograniczający się do rozważania na temat hierarchii, dostrzec sakramentalny punkt wyjścia. W konstytucji o liturgii *Sacrosanctum concilium* widzi powrót do źródeł chrześcijaństwa. Cieszy go pierwszeństwo świętowania niedzieli przed wspomnieniami świętych, silne podkreślenie znaczenia liturgii Słowa, nakaz głoszenia homilii, większe otwarcie skarbów Pisma Świętego, zachęta do przyjmowania Komunii Świętej pod dwiema postaciami, większa rola konferencji episkopatu w określaniu prawa liturgicznego, dowartościowanie języków narodowych⁶⁹. Autor dzieli się swoimi przeżyciami związanymi z liturgią sprawowaną przez ojców soborowych. Msza św. otwierająca Sobór bu

⁶⁸ Por. J. Ratzinger, *Die erste Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils. 1. Rückblick*, Köln 1963, s. 5.

⁶⁹ Por. *ibidem*, s. 21-38.

dzi jego niepokój tym, że jest tak odległa od osiągnięć ruchu liturgicznego. Brak w niej aktywnego uczestnictwa wiernych, milczą biskupi i inni wierni, wyznanie wiary występuje na końcu mszy św., w miejscu modlitwy wiernych występuje intonacja litanii. Ale już we mszy św. sprawowanej na końcu I sesji Soboru responsoria są śpiewane wspólnie zarówno przez biskupów jak i wszystkich uczestniczących w Eucharystii⁷⁰.

Komentując debatę na temat objawienia Joseph Ratzinger cieszy się z odrzucenia próby zdefiniowania całego problemu w kategoriach walki z modernizmem a podjęcia bardziej całościowego i pozytywnego ujęcia problematyki objawienia. Uważa, że to spojrzenie powinno być pastoralne, czyli pozytywne, posługujące się językiem Pisma Świętego, Ojców Kościoła i kultury współczesnej i w ten sposób łatwiej trafiające do człowieka czasów Soboru. Powinno być także ekumeniczne, co nie może oznaczać przemilczania trudnych, spornych zagadnień ale pokazywanie pełni prawdy, że wszystko to, co prawdziwe chrześcijańskie jest zawarte w tym, co katolickie i dostrzeżenie w drugim nie przeciwnika ale brata, z którym warto rozmawiać i od którego warto się uczyć⁷¹.

Przypomina pierwszą sensację Soboru, jaka miała miejsce podczas Kongregacji Generalnej z 13 października 1962 r. Pod wpływem wystąpienia kardynałów Achille Liénarta i Josepha Fringsa odłożono wybór członków poszczególnych komisji soborowych, aby dać biskupom najpierw czas potrzebny do wzajemnego poznania się. Cieszy Josepha Ratzingera soborowe doświadczenie katolickości Kościoła. Biskupi przybywający na Sobór przynoszą ze sobą osobiste doświadczenia ale także duchowość Kościoła poszczególnych krajów. Napięcia między żywą różnorodnością episkopatu a jednością prymatu mogą okazać się owocne. Teolog dostrzega przenikającego Sobór ducha wolności. Ma nadzieję na nową braterską otwartość w Kościele. Nadzieje te związane są z przemówieniem Papieża Jana XXIII, który zachęca Sobór do fundamentalnej odnowy wszystkiego w żywym dialogu ze światem współczesnym.

Autor trzeźwo wskazuje na granice możliwości Soboru. Nie jest on w stanie usunąć ludzkiej strony Kościoła, stąd potrzeba odnowy pozostanie aktualna aż do końca czasów. Także pełna jedność chrześcijan nie może być bezpośrednią konsekwencją Soboru, jej realizację trzeba zawierzyć cierpli-

⁷⁰ Por. ibidem, s. 10-12.

⁷¹ Por. ibidem, s. 38-50.

wości i codziennej pracy. Pęknięcie reformacji wydaje się szczególnie głębokie sięgające aż do Pisma Świętego⁷².

W ramach konferencji dekanalnej w Münster, która miała miejsce w dniach 4-6 czerwca 1963 r. Joseph Ratzinger wygłosił referat poświęcony problematyce reformy liturgicznej, objawienia, kwestii istoty Kościoła, członkostwa w Kościele, urzędu biskupiego, mariologii⁷³. Także w 1963 r. ukazał się w czasopiśmie „Geist und Leben” artykuł Josepha Ratzingera dotyczący obrad soborowych nad schematem o Kościele⁷⁴.

VII.II. II sesja obrad Soboru Watykańskiego II

Przed II sesją Soboru nastąpiła śmierć Jana XXIII i wybór Jego następcy. Papież Paweł VI w swoim przemówieniu z 29 września 1963 r. otwierającym II sesję Soboru wskazał na Chrystusa jako jedynego pośrednika i nadzieję, Chrystusa, który przewodniczy Soborowi. Zarysował plan przyszłych prac Soboru, który powinien podjąć problematykę dotyczącą pytań, czym jest Kościół, jak powinna wyglądać jego odnowa, jak przywrócić jedność wszystkich chrześcijan i jak prowadzić dialog z ludźmi naszych czasów⁷⁵.

Komentując prace nad schematem o Kościele czyli przyszłą Konstytucją dogmatyczną o Kościele *Lumen gentium* Joseph Ratzinger docenia zalety projektu teologów belgijskich z kręgu kardynała Leona-Josepha Suenensa. Widzi w nim próbę ukazania Kościoła jako rzeczywistości zarówno sakramentalnej jak i charyzmatycznej, ekonomii tak Syna jak i Ducha. Podkreślona jest tutaj historyczność Kościoła, jego pielgrzymowanie, zmierzanie ku spotkaniu z Panem, czyli aspekt eschatologiczny. Kościół pozostaje wciąż nieukończony, grzeszący, potrzebujący odnowy. Ważne w projekcie jest ukazanie Kościoła jako znaku, który powinien pozwalać dostrzec poprzez sie-

⁷² Por. J. Ratzinger, *Die erste Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils. Ein Rückblick*, Köln 1963, s. 59-62. Por. A. Nichols, *Mysł Benedykta XVI. Wprowadzenie do myśli teologicznej Josepha Ratzingera*, Kraków 2005, s. 109-123.

⁷³ Por. J. Ratzinger, *Theologische Fragen auf dem II. Vatikanischen Konzil. Referat (mit anschließender Aussprache)*, w: *Protokoll der Dechanten-Konferenz vom 4.-6.6.1963*, Münster 1963, s. 10-15 (15-16).

⁷⁴ Por. J. Ratzinger, *Sentire ecclesiam*, „Geist und Leben” 36 (1963), s. 321-326. Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Zweiter Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/2, Freiburg im Breisgau 2011, s. 1210n.

⁷⁵ Por. J. Ratzinger, *Das Konzil auf dem Weg Rückblick auf die zweite Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils*, Köln 1964, s. 18-21.

bie wspanialszą rzeczywistość. Kościół powinien być znakiem Boga wśród ludzi, jakby oknem. Stąd i urzędy kościelne powinny być rozumiane nie w sposób świecki ale głębiej i bardziej duchowo jako służba Bogu⁷⁶.

Omawiając bardziej szczegółowe problemy dokumentu teolog podejmuje najpierw zagadnienie kolegalności biskupów. Sukcesja apostolska dokonuje się we wspólnocie. Kolegium biskupów jest kontynuacją Kolegium Dwunastu. Biskupstwo może być sprawowane jedynie przy zjednoczeniu z innymi członkami episkopatu. Kościelny urząd posiada strukturę kolegalną. Perspektywa komunii biskupów łączy nas z Kościołami Wschodu. Prezentuje pomysł rady biskupów (*Bischofsrat*) – regularnych spotkań przedstawicieli biskupów w Rzymie służących wymianie doświadczeń między biskupami a Papieżem i Kurią Rzymską⁷⁷.

W przedłożonym tekście widzi pragnienie uczynienia możliwym diakonatu jako samodzielnego urzędu. Dążenie w tym kierunku wynika z doświadczeń Kościoła latynoamerykańskiego i wielu krajów misyjnych szczególnie z Azji Południowo-Wschodniej. Chodzi o umożliwienie skutecznej obecności posługi słowa, odpowiedź na głód Słowa Bożego⁷⁸.

W dyskusji na temat roli świeckich docenia podkreślanie znaczenia powołania świeckich do doskonałości natomiast gdy chodzi o pozytywne eklesjalne możliwości życia świeckiego zaproponowany tekst nie wydaje mu się wystarczająco konkretny⁷⁹.

Włączenie zagadnienia mariologii do Konstytucji służy, jego zdaniem, ubogaceniu eklezjologii, wskazaniu na Kościół niebiański, na związek Kościoła z Izraelem, na rolę łaski, na Kościół ubogich, na nadzieję świata, jaką Kościół niesie w swoim sercu czy wreszcie otwiera obiecujące ekumeniczne perspektywy. Przypomina tutaj dyskusję kardynała Franza Königa z Wiednia z kardynałem Rufino Santosem z Manilii i podjętą 29 października 1963 r. niewielką liczbą głosów decyzję⁸⁰.

Gdy chodzi o kwestię ekumenizmu Joseph Ratzinger zauważa, że dokument o ekumenizmie zawiera trzy różne kręgi problemowe: problem ekumeniczny we właściwym sensie, stosunek Kościoła do Izraela i temat wol-

⁷⁶ Por. *ibidem*, s. 24-31.

⁷⁷ Por. *ibidem*, s. 32-37, 43-46.

⁷⁸ Por. *ibidem*, s. 37-40.

⁷⁹ Por. J. Ratzinger, *Das Konzil auf dem Weg Rückblick auf die zweite Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils*, Köln 1964, s. 40-43.

⁸⁰ Por. *ibidem*, s. 46-48.

ności religijnej. Charakter ekumeniczny ma przede wszystkim sam schemat o Kościele, który nie został przeciwko nikomu skierowany ale stanowi próbę przemyślenia całości Tradycji. Podejmując temat przynależności do Kościoła (*Kirchengliedschaft*) wskazuje na niewystarczalność wcześniejszego ujęcia omawiającego tę przynależność w kategoriach warunków chrztu, wyznania wiary i pozostania wiernym hierarchii a o przynależności innych chrześcijan mówiącej w kategoriach *votum Ecclesiae*. Kierunek debaty prowadzi ku hojniejszemu i mniej indywidualistycznemu spojrzeniu na dary łaski w niekatolickich wspólnotach kościelnych, tak by ukazać chrześcijańskie znaczenie i kościelny charakter tych wspólnot. Chrześcijanie innych wyznań dzielą przecież z katolikami takie wspólne skarby jak: wiarę w Chrystusa jako Syna Bożego i Zbawiciela, Pismo Święte, chrzest a niekiedy i inne sakramenty, działanie Ducha Świętego. Tym niemniej istnieje jeden Kościół dany w widzialnym, celebrującym liturgię, konkretnie działającym Kościele, będącym pomimo wszelkich niedoskonałości namiotem Boga wśród ludzi. Teolog wyraża nadzieję na zjednoczenie oddzielonych Kościołów z Kościołem katolickim poprzez proces otwierania się Kościoła katolickiego i przyjęcie przez inne Kościoły modyfikacji umożliwiających jedność. Jedność nie polega na jednolitości ale jest jednością w wielości. Autor wyjaśnia tutaj problematykę Kościoła Powszechnego i Kościołów lokalnych krytykując stanowisko luterńskiego teologa prof. Edmunda Schlinka⁸¹.

Pozytywnie przyjął teolog decyzję Pawła VI o umieszczeniu w planie prac Soboru Watykańskiego II reformy Kurii Rzymskiej i jego zachętę do stworzenia nowego organu, swego rodzaju rady biskupów⁸². Komentuje słowny pojedynek kardynała Josepha Fringsa z kardynałem Alfredo Ottavianim dotyczący formy posługi Świętego Oficjum. Wspiera stanowisko arcybiskupa Kolonii zwracającego uwagę na potrzebę kanonicznych procedur gwarantujących wolność w Kościele i poszanowanie praw jednostki ale zauważa, że osobiste relacje obu dostojników po tym starciu stały się cieplejsze⁸³.

Autor zauważa pod koniec II sesji Soboru obok pozytywnych aspektów także pewne osłabienie optymizmu, ochłodzenie atmosfery, pozostające trudności, pewną polaryzację, sceptycyzm jednych, a sprzeciw innych. Sobór sam w sobie nie może urzeczywistnić odnowy chrześcijaństwa. Ta odnowa

⁸¹ Por. *ibidem*, s. 48-67.

⁸² Por. *ibidem*, s. 10.

⁸³ Por. *ibidem*, s. 44-46.

może się dokonać tylko w codziennej, chrześcijańskiej służbie, jej urzeczywistnienie zależy od każdego z nas⁸⁴.

Podczas II sesji 9 października 1963 r. wygłosił Joseph Ratzinger wykład w niemieckim centrum prasowym w Rzymie na temat kolegialności biskupów⁸⁵. Tematowi temu poświęcił także swoje wystąpienie z dnia 14 listopada 1963 r. w holenderskim centrum dokumentacyjnym w Rzymie, powtórzone następnie 20 listopada w niderlandzkim Foyer Unitas w Rzymie⁸⁶.

VII.III. III sesja obrad Soboru Watykańskiego II

Szeroko wypowiada się Joseph Ratzinger w swoim komentarzu do III sesji Soboru na temat kolegialności biskupiej. Uważa to zagadnienie za zarówno ekumenologiczne jak i ekumeniczne. Podkreśla, że kwestia relacji między Kościołem rzymskim z Biskupem Rzymu a innymi Kościołami lokalnymi jest szczególnie ważna i stąd przeznaczono na nią najwięcej czasu podczas obrad soborowych i wywołała ona najwięcej sporów. Zauważa krytyczne wypowiedzi prawosławnego obserwatora Nikosa Nissiotisa czy luteranki Kirsten Skydsgaard. Z drugiej strony interwencja Papieża prowadząca do *nota praevia* wydaje się faworyzować, jego zdaniem, kierunek prymatalistyczny. Podkreśla, że w Kościele Zachodnim Papież sprawuje wiele funkcji jako Patriarcha Zachodu⁸⁷.

Podejmując problem relacji między nauką a wiarą, a w szczególności naukami historycznymi pozytywnie wypowiada się na temat metody historyczno-krytycznej oceniając, że otwiera ona dla teologii szeroką autostradę. Rozważając zagadnienie relacji między państwem a Kościołem a w szczególności wolności religijnej z satysfakcją przyjmuje odrzucenie poglądu, że Kościół miałby zwracać się do państwa, by własnymi środkami pomagało chronić wiarę⁸⁸.

⁸⁴ Por. J. Ratzinger, *Das Konzil auf dem Weg Rückblick auf die zweite Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils*, Köln 1964, s. 76n. Por. A. Nichols, *Myśl Benedykta XVI. Wprowadzenie do myśli teologicznej Josepha Ratzingera*, Kraków 2005, s. 123-134.

⁸⁵ Por. J. Ratzinger, *Zurück zur Ordnung der Alten Kirche. Vortrag am 9. Oktober 1963 in Rom beim deutschen Pressezentrum*, w: *Ende der Gegenreformation? Das Konzil. Dokumente und Deutung*, red. J. Chr. Hampe, Stuttgart - Berlin/Mainz 1964, s. 183n.

⁸⁶ J. Ratzinger, *Konkrete Formen bischöflicher Kollegialität [Papst, Patriarch, Bischof]*, w: *Ende der Gegenreformation? Das Konzil. Dokumente und Deutung*, red. J. Chr. Hampe, Stuttgart - Berlin/Mainz 1964, s. 155-163. Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung - Vermittlung - Deutung. Zweiter Teilband, Gesammelte Schriften Band 7/2*, Freiburg im Breisgau 2012, s. 1211.

⁸⁷ Por. J. Ratzinger, *Ergebnisse und Probleme der dritten Konzilsperiode*, Köln 1965, s. 51-75.

⁸⁸ Por. *ibidem*, s. 31-38.

W kwestii relacji między Kościołem a światem zauważa Joseph Ratzinger napięcie między entuzjastyczną afirmacją świata odwołującą się do teologii stworzenia a znacznie bardziej krytycznym stanowiskiem sięgającym do teologii krzyża. Realistycznie ocenia, że przygotowywany Schemat XIII może być tylko początkiem ukazywania relacji Kościoła i świata, a zadanie przedstawienia tej problematyki będzie należało do nadchodzących dziesięcioleci⁸⁹.

Jak zauważa o. Aidan Nichols OP, w komentarzu do III sesji Soboru można dostrzec stosunkowo rzadki u Josepha Ratzingera ton cierpkiej krytyki skierowanej wobec Kościoła okresu przedsoborowego. Krytycznie ocenia niemiecki teolog liturgię przedsoborową nazywając ją archeologiczną. Uważa, że stanowiła ona dla wiernych zamkniętą księgę. Wskazuje na negatywne konsekwencje ogłoszenia w 1870 r. dogmatu o prymacie jurysdykcji Biskupa Rzymu, szczególnie podkreślając skutki nadmiernego centralizmu dla misji. Krytycznie odnosi się do inicjatyw ojców soborowych związanych z pobożnością maryjną jak np. ogłoszenie Maryi Matką Kościoła i poszukiwanie innych tego rodzaju tytułów, widząc tutaj przeszkody na drodze do jedności chrześcijan. Nichols ocenia jednak, że także w tamtym okresie Joseph Ratzinger nie rozumie odnowy w sensie modernizacji czy dostosowania, ale jako powrót do biblijnych, patrystycznych oraz wielkich średniowiecznych źródeł⁹⁰.

23 września 1964 r. podczas III sesji Soboru Watykańskiego II wygłosił Joseph Ratzinger referat poświęcony zagadnieniu członkostwa w Kościele, urzędu biskupiego a także kolegalności biskupów. Wystąpienie to miało miejsce w niemieckim centrum prasowym dla niemieckojęzycznych dziennikarzy⁹¹.

O stanie prac nad Konstytucją *Dei Verbum* po III sesji informował w artykule opublikowanym w 1964 r. w tomie redagowanym przez Buschmanna⁹².

4 października 1964 r. wygłosił wykład w Papieskim Kolegium Niemieckim Santa Maria dell' Anima na temat prac nad schematem XIII czyli późniejszą Konstytucją *Gaudium et spes*. Zastanawiał się nad pojęciem świata,

⁸⁹ Por. ibidem, s. 38n.

⁹⁰ Por. A. Nichols, *Myśl Benedykta XVI. Wprowadzenie do myśli teologicznej Josepha Ratzingera*, s. 136n.

⁹¹ Por. J. Ratzinger, *Die Entwicklung des Schemas «De Ecclesia», Vortrag am 23. September 1964 im Zentrum der deutschsprachigen Konzilspublizisten in Rom. „Klerusblatt“, München 44 (1964), s. 373n.*

⁹² Por. J. Ratzinger, *Zur Konzilsdiskussion über das Verhältnis von Schrift und Überlieferung*, w: *Das Zweite Vatikanum, Dritte Konzilsphase*, red. F. Buschmann, Dießen 1964, s. 147-155.

nad cechami świata współczesnego a szczególnie doświadczeniem jedności i doświadczeniem mocy⁹³.

1 października 1964 r., a więc także podczas III sesji, dla katolickiego radia i telewizji w Niemczech omówił ówczesny stan prac Soboru Watykańskiego II podejmując problematykę reformy liturgii, problem centralizmu, kolegialności biskupiej, ekumenizmu, mariologii, wolności religijnej a także stan prac nad kwestią objawienia i nad dokumentem o Kościele w świecie współczesnym⁹⁴.

VII.IV. IV sesja obrad Soboru Watykańskiego II

Docenia ważkie elementy nauczania zawartego w Konstytucji o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* takie jak personalistyczne ujęcie tematu małżeństwa czy odrzucenie wojny. Krytykuje jednak sposób, w jaki wprowadzono w niej pojęcie dialogu ze światem. Wiara wydaje się, przy tym sposobie mówienia, rodzajem niejasnej filozofii a nie podstawą, na której może opierać się ludzkie życie. Orędzie o Chrystusie i jego dziele nie zostało przekazane w sposób wystarczająco zrozumiały. Nie wybrzmiało wystarczająco dobitnie zasadnicze znaczenie wiary w Chrystusa dla ludzkiej egzystencji i rozumienia tajemnicy człowieka. Odnosi się wrażenie, jakby znajdujący się w Kościele mieli zachowywać się jak grupa społeczna poszukująca związków z innymi podobnymi sobie grupami. Szczególnie wyraźnie krytykuje Joseph Ratzinger ujęcie relacji ludzkiego postępu i chrześcijańskiej nadziei, które wydają się niekiedy stać obok siebie, jeśli nie być wprost ze sobą utożsamione⁹⁵.

Joseph Ratzinger nawiązuje do rozpoczętej 7 października 1965 r. debaty nad nowym schematem o misjach. Zauważa, że idea misyjna znalazła się w kryzysie. Wewnętrzny kryzys idei misyjnej wiąże z bardzo optymistycznym rozumieniem religii świata. Zewnętrzny kryzys z brakiem azjatyckiego chrześcijaństwa, które by uchwyciło duszę tych ludów i pokazało ich siłę. Wiara chrześcijańska nie potrafi przekroczyć zachodniego kręgu kulturowego⁹⁶.

⁹³ Por. J. Ratzinger, *Angesichts der Welt von heute. Überlegungen zur Konfrontation mit der Kirche im Schema XIII*, „Wort und Wahrheit“ 20 (1965), s. 493-504. Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Zweiter Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/2, Freiburg im Breisgau 2012, s. 2012n.

⁹⁴ Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, s. 235.

⁹⁵ Por. J. Ratzinger, *Die letzte Sitzungsperiode des Konzils*, Köln 1966, s. 25-58.

⁹⁶ Por. ibidem, s. 59-63.

Temat celibatu nie znalazł jego zdaniem właściwych warunków do spokojnej debaty ze względu na klimat sensacji otaczający Sobór i niepokój przeżywany przez wielu katolików⁹⁷.

Nie jest łatwo określić bilans Soboru Watykańskiego II. Trzeba jeszcze rozważyć jego pisane i niepisane rezultaty. Odnowa nie zawsze jest właściwie rozumiana. Niekiedy oznacza raczej rozwodnienie całości wiary. Ucieczka w eksperymenty liturgiczne pomniejsza i dyskredytuje prawdziwą reformę. Tu i tam już nie tyle pyta się o prawdę, ile o nowoczesność. Wierni zaczynają skarżyć się na kaznodziejów przeciwstawiających swoje opinie tradycyjnemu nauczaniu Kościoła. Przytaczając uwagę teologa Friedricha Heilera o Kościele jako duchowej matce, w której sercu miliony ludzi znajdują schronienie w życiu i śmierci zwraca uwagę na wiarę prostych ludzi. W wierze Zachariasza, Elżbiety, Józefa i Maryi spotyka się Stare i Nowe Przymierze. Nie jest ona zdeformowana faryzejskim legalizmem czy saducejskim liberalizmem. Służba wierze ludzi prostego serca i życie tą wiarą jest najważniejszym zadaniem kościelnej odnowy⁹⁸. Być może pisząc o życiu i śmierci prostych ludzi nawiązuje tutaj do postaci swojej własnej matki, której śmierć była dla niego niezwykle bolesnym przeżyciem.

28 października 1965 r. Joseph Ratzinger przedstawiał katolickiemu radiu i telewizji w Niemczech problemy IV sesji Soboru. Omawiał prace nad tak zwanym schematem XIII czyli późniejszą Konstytucją duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Stawiał zasadnicze pytanie, co pozostawi po sobie Sobór zwracając tutaj uwagę na znaczenie rady biskupów⁹⁹.

VIII. Przełomowe wydarzenie w życiu osobistym

W okresie Soboru Watykańskiego II spotkał Josepha Ratzingera dotkliwa choroba. Pod koniec 1963 r., 16 grudnia zmarła jego ukochana mama w wieku 79 lat. W sierpniu tego roku badania wykazały, że cierpi ona na raka żołądka. Po pewnym czasie nie mogła już opuszczać łóżka, nieustannie wymiotowała i bardzo cierpiała. Ostatnie dwa tygodnie spędził Joseph z umi-

⁹⁷ Por. ibidem, s. 63-67.

⁹⁸ Por. ibidem, s. 74-77.

⁹⁹ Por. T. Weiler, *Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluß auf das Zweite Vatikanische Konzil*, s. 235n.

rającą matką w Traunstein opiekując się nią wraz z siostrą Marią i bratem Georgiem¹⁰⁰. W tym samym roku 1963 przeprowadził się z Bonn do Münster, gdzie objął katedrę dogmatyki¹⁰¹.

IX. Niepokój związany z recepcją Soboru Watykańskiego II

Pod koniec Soboru Joseph Ratzinger odczuwa rosnące napięcie w Kościele niemieckim związane z niewłaściwą interpretacją wydarzenia Soboru i jego dokumentów. Dostrzega wzrastającą niechęć do Rzymu, nową rolę teologów; poczucie, że wszystko w Kościele może być przedmiotem rewizji. Swoją niepokój wyraża w wykładzie o prawdziwej i fałszywej odnowie prowadzonym na uniwersytecie w Münster¹⁰². Joseph Ratzinger podkreśla różnicę między intencjami Ojców Soboru a przekazem medialnym. Ojcowie Soborowi chcieli ukazać wiernym cały rozmach wiary, jej radykalizm i aktualność. Natomiast upowszechniło się wrażenie, że reforma wiary polega na jej rozwodnieniu¹⁰³.

X. Czas dojrzewania

Peter Seewald ocenia, że lata Soboru Watykańskiego II są dla Josepha Ratzingera czasem dojrzewania. Czasem, w którym zaczyna dostrzegać zagrożenia wiary i zdecydowanie z nimi walczyć:

Sobór wytworzył nowy podział sił. Dawni konserwatyści przekształcili się w postępców, zaś progresiści sprzed soboru stali się zachowawczy¹⁰⁴.

Papież Benedykt XVI wspomina po latach dzień otwarcia Soboru: *To był czarujący dzień, 11 października 1962 roku, gdy ponad dwa tysiące Oj-*

¹⁰⁰ Por. G. Ratzinger, *Mój brat papież*. Spisał Michael Hesemann, s. 230-232.

¹⁰¹ Por. ibidem, s. 230.

¹⁰² Por. J. Ratzinger, *Moje życie. Wspomnienia z lat 1927-1977*, s. 113-116. Wykład został opublikowany po raz pierwszy: J. Ratzinger, *Was heißt Erneuerung der Kirche? Vortrag, gehalten am 18. Juni 1965 vor der Kath. Studentengemeinde in Münster*, „Diakonia“ 1 (1966), s. 303-316.

¹⁰³ Por. *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci*. Z kardynałem Josephem Ratzingerem Benedyktem XVI rozmawia Peter Seewald, Kraków 2005, s. 63.

¹⁰⁴ P. Seewald, *Benedykt XVI. Portret z bliska*, Kraków 2006, s. 304.

ców Soboru uroczyście wkroczyło do Bazyliki Świętego Piotra w Rzymie¹⁰⁵. Przybliży atmosferę niezwykłego oczekiwania, pragnienie, by chrześcijaństwo mogło formować przyszłość. Podkreśla wagę deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae* i deklaracji i o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*. W dokumentach tych widzi spotkanie z wielkimi tematami czasów nowożytnych: prawem człowieka do wolności religijnej i kwestią dialogu i współpracy między religiami. Podkreśla absurd hermeneutyki zerwania, przypominając że Ojcowie Soboru nie chcieli rzecz jasna stworzyć jakiejś innej wiary i nowego Kościoła, ale głębiej zrozumieć wiarę i Kościół¹⁰⁶.

Ze współczesnej perspektywy Papież Benedykt XVI z wielką wdzięcznością wspomina kardynała Josepha Fringsa nazywając go swoim ojcem. Podkreśla otwartość kardynała wypływającą z wiary, jego pragnienie służenia wierze, życie duchem Soboru. Wspomina, że jako najmłodszy profesor wydziału teologii katolickiej na uniwersytecie w Bonn został zaproszony jako doradca kardynała i mógł wziąć udział w tym zgromadzeniu Kościoła, które stało się dla niego szkołą. Podkreśla, że uczestnictwo w Soborze było dla niego czasem uczenia się. Uznaje ograniczenia tekstów, które wtedy tworzył¹⁰⁷.

O ile można zgodzić się z poglądem o teologicznym dojrzewaniu niemieckiego teologa to już tak często występująca teoria dwóch Ratzingerów budzi sprzeciw. John Allen uważa Ratzingera za jednego z teologów, którzy wywarli największy wpływ na losy Soboru, nazywa go zakulisowym spiskowcem walczącym z kardynałem Alfredo Ottavianim, młodym radykałem prowadzącym natarcie na teologiczne status quo, postępowym podżegaczem, który przeszedł na drugą stronę i stał się głównym inkwizytorem¹⁰⁸. Duże wątpliwości budzi nie tylko język tego typu wypowiedzi ale przede wszystkim spojrzenie na niemieckiego teologa w oderwaniu od jego poszukiwania prawdy i pragnienia służby Kościołowi.

¹⁰⁵ J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 5.

¹⁰⁶ Por. J. Ratzinger, *Zur Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Formulierung – Vermittlung – Deutung. Erster Teilband*, Gesammelte Schriften Band 7/1, Freiburg im Breisgau 2012, s. 5-9.

¹⁰⁷ Por. ibidem, s. 9.

¹⁰⁸ Por. J. Allen Jr, *Papież Benedykt XVI. Biografia Josepha Ratzingera*, Poznań 2005, s. 70n.

Joseph Ratzinger uczestniczył zarówno w pracach przygotowawczych do Soboru Watykańskiego II jak i w samym Soborze. Oceniał przysyłane mu dokumenty i proponował korekty. Starał się ukazać najistotniejsze cele zwoływanego Soboru takie jak umocnienie ducha apostołskiego, świadectwo o Jezusie Chrystusie, ekumenizm, odnowa wewnętrznego życia Kościoła, odpowiedź na nowe doświadczenia człowieka współczesnego. Przygotował wykład kardynała Josepha Fringsa w Genui będący próbą zarysowania teologicznego programu Soboru. W Soborze bierze udział dzięki arcybiskupowi Kolonii i jako jego teologiczny doradca. Przygotowuje wystąpienia kardynała na Soborze. Bierze udział w spotkaniach niemieckojęzycznych uczestników Soboru w kolegium Santa Maria dell' Anima. Już pod koniec I sesji Soboru zostaje oficjalnie teologiem soborowym (*peritus*). Uczestniczy w pracach nad powstaniem Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* a szczególnie jej fragmentu dotyczącego nauki o kolegalności biskupów (KK 22-27). Wnosi istotny wkład w prace podkomisji opracowującej pierwszy rozdział dekretu *Ad gentes*, ukazujący teologiczne podstawy działalności misyjnej. Pomaga w opracowywaniu konstytucji *Dei Verbum*. Przedstawia dziennikarzom stan prac soborowych. Szeroko komentuje na gorąco wydarzenie Soboru w serii książek poświęconych poszczególnym sesjom soborowym. Dla Ratzingera Sobór jest czasem teologicznego dojrzewania, uczenia się, poznawania wybitnych przedstawicieli Kościoła Powszechnego, spotkania wielkich teologów.

STUDIA SOBOROWE

Historia i recepcja Vaticanum II

pod redakcją
Michała Białkowskiego

Toruń 2014

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA JEGO EMINENCJI
STANISŁAWA KARDYNAŁA DZIWIŚZA
ARCYBISKUPA METROPOLITY KRAKOWSKIEGO /5

Michał Białkowski
KOŚCIÓŁ PAPIEŻA FRANCISZKA
- POMIĘDZY WIZJĄ A RZECZYWISTOŚCIĄ /7

Część pierwsza
HISTORIA EPOKI VATICANUM II /37

Michał Strzelecki
EUROPA I ŚWIAT W DOBIE SOBORU WATYKAŃSKIEGO II
- ZARYS PRZEMIAN /39

Igor Hałagida
UKRAIŃSKI KOŚCIÓŁ GRECKOKATOLICKI
NA SOBORZE WATYKAŃSKIM II (ZARYS) /65

ks. Grzegorz Bachanek
KSIĄDZ PROFESOR JOSEPH RATZINGER
NA SOBORZE WATYKAŃSKIM II /93

ks. Zbigniew Gmurczyk
SOBÓR WATYKAŃSKI II Z PERSPEKTYWY WŁOCŁAWKA
- WKŁAD BISKUPA ANTONIEGO PAWŁOWSKIEGO
W AGGIORNAMENTO W KOŚCIELE /123

ks. Krzysztof Bielawny
UDZIAŁ BISKUPÓW WARMIŃSKICH
W SOBORZE WATYKAŃSKIM II /157